

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2\(36\).246782](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2(36).246782)

УДК 38.2

Крістіна Золотарьова

КАРТА СУТР: ШЛЯХ БОДГІСАТТВИ
АВАЛОКІТЕШВАРИ

Бодгісаттва Авалокітешвара є однією з найважливіших фігур південного буддизму, образ якого/якої користується величезною популярністю і в XXI ст. Авалокітешвара уособлює в собі саме ті якості, які знаходили відгук в усіх соціальних колах та прошарках населення на протязі багатьох віків – універсальний символ доброти, співчуття, прощення та миру.

У цій статті ми простежили шлях виникнення та розповсюдження цього образу буддистського пантеону через аналіз текстів-сутр, а саме – через їх поширення в регіоні (проповідниками, перекладачами, впливовими діячами свого часу). Для цього ми звернулись до самих перших перекладів сакральних текстів, пов'язаних із бодгісаттвою Авалокітешварою, та до сакральної пластики, яка є відображенням ключових історично-культурних процесів.

Ключові слова: бодгісаттва, Авалокітешвара, сутра, сакральна пластика, сакральні тексти, Східна Азія, пілігримаж, Кумараджива, Гуаньїнь, Каннон, Кванім.

Згадки про бодгісаттву Авалокітешвару ми можемо знайти в таких сакральних текстах як: Сутра Білого Лотосу Вищого Закону, або Саддхармапундаріка-сутра, Сутра нескінченного життя, або Велика Сукхаваті-в்யюха-сутра, Каранда-в்யюха-сутра, Нілакантха-дхарані, Шурангама-сутра, Сутра Серця Досконалої Мудрості, або Праджняпараміта-хрідая-сутра, Аватамсака-сутра.

Сьогодні існує декілька зразків сутр, що збереглися в аутентичному вигляді без трансформацій, слід зазначити, що їх кількість та стан, в якому вони збереглися, дають зовсім невеликий простір для дослідження. Проте, це є історичні пам'ятки, з яких «все почалося».

Найдавнішою на сьогодні письмовою пам'яткою Індії та Пакистану, що збереглась і доступна для аналізу та дешифрування, є рукописи Гілгіта, які були створені в IV–VI ст. н. е. і знайдені пастухами усередині буддистської ступи в 1931 році на території міста Гілгіт в Кашмірі. Загалом було знайдено близько 3000 листів (більшість написана на пракриті), але для нас становить інтерес саме Сутра Білого Лотосу Вищого Закону (датована V ст. н. е.), бо це найстаріший сакральний текст буддизму, що знайдено у цьому регіоні в наш час. Ці літературні пам'ятки збереглися через сприятливі погодні умови (невисокі добові температури в регіоні) та матеріал, з якого вони були

виготовлені (більшість рукописів було виготовлено із гімалайської берези, яка не гниє і добре сприймає низькі температури). Саме ця літературна пам'ятка (зрозуміло, що були і більш ранні зразки сакральних буддистських текстів), враховуючи час її створення та мову, є вкрай важливим документом, що знаходиться на території, яка є одним із центрів Шовкового шляху (*сичоу чжі лу*), через який і розповсюджувалось вчення Тгеравади і Махаяни [Кей: 2011].

Гандхаранські буддистські тексти приблизно I ст. до н. е.–III ст. н. е. походження вважаються найстарішими із знайдених в наш час сакральних текстів на гандхаранському пракриті. Їх походження відноситься до території Пакистану та Афганістану, що відповідає території царства Гандхари, звідки почалося розповсюдження вчення і на країни Східної Азії [Conze: 30]. Датування дає нам змогу припустити, що перед нами – одні з ключових текстів буддизму Махаяни і Тгеравади, а місце та мова, на якій вони були створені, – що це сакральні першоджерела. І якщо рукописи Гілгіта – це унікальна знахідка на важливій точці Шовкового шляху, то буддистські тексти Гандхари – це і є «початок шляху» для всієї історії буддизму [Кей: 2011]. Про це свідчить знаходження серед гандхаранських текстів Сутри Серця Досконалої Мудрості і Сутри основних обітниць бодгісаттви Кшітігарбгі, або Кшітігарбха-бодгісаттва-пурвапранідхана-сутра.

Ці історичні пам'ятки були знайдені неодноразово і в дуже поганому стані, на даний момент зберігаються в декількох приватних та інших колекціях, прямими дослідженнями займаються Британський музей та Університет Вашингтону, де їх вивчають та роблять спроби по реставрації та реконструкції.

50 тисяч Дунхуанських рукописів, датованих VIII – початком IX ст., були знайдені в 17 печері Могао в Дунхуані на початку XX ст. настоятелем храму, серед яких саме буддистських текстів налічується близько 85 відсотків. Слід зазначити, що в наш час комплекс рукописів не зберігається в одному місці, бо протягом 10–15 років XX ст. був частково вивезений з території Китаю делегаціями із Франції, Японії, Російської імперії та Англії [История Китая ...]. Китайський комплекс рукописів (що в наш час знаходиться на території країни) налічує близько 16 тисяч одиниць, інші розкидані по всьому світу, в тому числі – в Британському музеї та Національній бібліотеці Франції.

Серед манускриптів Дунхуану, що знаходяться в Китаї, велика кількість сутр Махаянського буддизму, серед них і Сутра Білого Лотосу Вищого Закону. Саме через цей регіон на протязі II–III ст. н. е. буддизм потрапляв на територію Китаю із Кашміру та Середньої Азії [там само]. Могао був важливим центром буддизму в часи Середньовіччя, поруч із печерами

Лунменю та Юньгану [Васильев: 2000]. Окрім рукописів, у печерах збереглися унікальні фрески на релігійну та світську тематику, сакральна пластика більше ніж 5 різних епох.

Канонічний комплекс сакральних текстів Кореї – Трипітака кореана датується XIII ст. н. е., створений під час правлячої династії Корьо, яка активно підтримувала буддизм, приблизно в 1236 році ваном Корьо – Коджоном. Робота над комплексом тривала 16 років, в результаті чого з'явилося 80 тисяч березових табличок, які проходили спеціалізовану обробку. Це друге видання Трипітаки, перше було знищено під час монгольських набігів, які тривали близько 30 років на територію Кореї, і поява другого видання зумовлена потребою в захисті (покровительстві Будди) від нових погромів та потенційного завоювання. А вже в XIV ст. комплекс був перенесений на територію храму Хеїнса, для захисту від японського вторгнення [Starr: 1918].

Більшість текстів як першого (частково збереглося), так і другого видання відносяться до буддизму Тгеравади та написані китайською мовою, але серед них є сакральні тексти, які мають відношення до теми нашого дослідження. Наприклад, Аватамсака-сутра (першого видання) епохи правління вана Хьонджона періоду Корьо, що зберігається в Національному музеї Кореї.

У храмі Юньдзюй зберігається кам'яна сутра Фаншань приблизно VII ст. н. е., це найбільша в світі колекція кам'яних сутр, яких налічується близько 14 тисяч кам'яних стел, що включають тексти більше 1 тисячі сутр (виготовлялись, починаючи з VII ст. до XVII ст.). Як і у випадку з Трипітакою кореана, активна робота над сакральними текстами почалась в непростий період, але, на відміну від Кореї епохи Корьо, коли буддизм підтримувався на офіційному рівні, в Китаї періоду Північна Чжоу під керівництвом Юйвень Юна та Північна Вей за правління Тай У-ді проводилась офіційна компанія по його знищенню та забороні [Васильев: 2000]. Це прекрасні зразки сакральних текстів, реалізованих у камені, на деяких із них присутні зображення Будди і бодгісаттв, але, на жаль, вони недоступні для широкого загалу і для дослідників.

Пальмова сутра із монастиря Хорюдзі, що розташований в Нарі (Японія), або «Пальмова сутра із Хорюдзі МСС» приблизно VII–VIII ст. н. е. – це унікальний взірєць сакрального тексту на санскриті (по датуванню ведуться суперечки, іноді відносять і до VI ст. н. е.), який виконаний в традиційній техніці на пальмовому листі. Крім цього, ця сутра включає в себе Сутру Серця Досконалої Мудрості, хоча і відрізняється великою кількістю помилок.

Сутра із Катманду приблизно X ст. н. е. також написана на пальмовому листі, але, на відміну від Пальнової сутри, має велику кількість ілюстрацій.

Це комбінація із декількох сутр, в тому числі з Сутрою Серця Досконалої Мудрості, але в іншому варіанті (їх налічується декілька різновидів у 500, 700, 2 500, 8 000, 18 000, 25 000 і 100 000 віршах). Цей взірєць непальських сакральних текстів має назву – Досконалість Мудрості в восьми тисячах ліній і вважається найбільш давньою та класичною сутрою [Conze: 1954]. На даний момент вона зберігається в Бібліотеці Кембриджського університету (індивідуальний номер: MS Add.1643).

Дивлячись на місця знахідок найдавніших сакральних текстів, пов'язаних із бодгісаттвою Авалокітешварою, можливо припустити, що на території Китаю в найближчі роки будуть знайдені та опрацьовані нові знахідки. Та за сприятливих умов нові відкриття можуть чекати на дослідників і на території Афганістану, клімат якого допомагає збереженню таких зразків сакральних текстів, як і на території Пакистану.

У межах нашої роботи для нас є значущим шлях поширення сакральних текстів за допомогою пілігримів (ченців, перекладачів, ентузіастів) на території Східної Азії. Ми розглядаємо найперших перекладачів сакральних текстів із палі та санскриту на китайську мову, бо вже після їх перекладів вчення Махаяни почало розповсюджуватись на території Східної Азії.

Чжу Фая (жив приблизно III–IV ст. н. е. в період династії Цзінь) виріс в північній частині Китаю, в місті Хецяні. Він був шанованим ченцем і громадським діячем, але для нас він цікавий саме своєю системою Геїї. Ця система, в деякому сенсі, – китайська середньовічна герменевтика, яку деякі ченці використовували при перекладі буддистських текстів із санскриту на китайську без втрати змісту, або заміна основних незрозумілих концепцій буддизму на аналогічні концепції китайської філософії (конфуціанства та даосизму). Тим не менш, його сучасники та послідовники дійшли висновку, що буддистську думку можливо сприймати тільки через категорії та концепції самого буддизму.

Народившись в Гандхарі, в центрі Кушанської імперії, Лоаксема, або Чжі Лу Цзя, у II ст. н. е. був одним із найвпливовіших перекладачів і пілігримів-місіонерів свого часу, які походили із цього регіону. В I ст. н. е. проходив Четвертий буддистський собор в Кашмірі, на якому відбулось відділення буддизму Махаяни від досектантського буддизму Нікаї. Лоаксема був перекладачем на китайську мову переважно творів буддизму Махаяни, в період правління імператора Лю Чжі, або Сяохуань-ді, прибув до столиці імперії Хань – Лояну. Там були зроблені основні переклади текстів, у тому числі Досконалість Мудрості у восьми тисячах ліній.

Даоань, IV ст. н. е., – один із перших патріархів буддизму, засновник культу Будди Майтреї, або Міле пуси в Китаї. Жив та працював під час династії Цзінь, народившись в Хебеї, потім вів активну діяльність в Сянчжоу

і в Чанані. Був сучасником Чжу Фая (Даоань був одним із тих, хто поставив під сумнів доречність та коректність системи Гейї для перекладу буддистських текстів зі санскриту). Його роль в поширенні сакральних текстів на території Східної Азії більше, ніж перекладача, скоріше він виступає у ролі наглядача над рівнем та кількістю перекладів, над самою системою.

Ань Шигао у II ст. н. е. був сучасником Локаксеми, але він був провідником буддистського вчення Тгеравади. Як і Локаксема, він походив не з Китаю, а був пілігримом-місіонером та вважається першим перекладачем сакральних текстів тгеравадинської традиції. Класичним вважається його походження із Ктесифону, що на території сучасного Іраку, він походив (згідно з легендами) із знатного роду, або навіть був принцом Парфії. Точно не відомо, але деякий час Ань Шигао проживав в Лояні, можливо, взаємодіяв із Локаксемою. Після Лояну вів свою діяльність в Цзянсі і в Чжецзяні. Це важлива постать в історії пілігримажу, яка зробила значний внесок у розвиток та формування буддизму Тгеравади на території Китаю, крім того, його праці та місіонерська активність сприяли поширенню буддистської філософії та вчення.

Слід зазначити, що буддизм Махаяни значно швидше та активніше розповсюджувався за межами Індії, через те, що сприйняття текстів Махаяни було не таке буквальне. Ченцям були дозволені речі, які в буддизмі Тгеравади вважались неприпустимими (одяг із шерсті, їжа із м'яса), що безпосередньо впливало на якість та швидкість їх місіонерської діяльності [Conze: 1968].

Буддхабхадра, IV–V ст. н. е., походив із Індії (нині територія Непалу) та відносився до монахів-аскетів – шрамана [Васильев: 2000]. Його шлях простягав із Індії з Капілавасти до Китаю періоду Південних і Північних династій, де він зайнявся перекладом санскритських текстів махаянської і тгеравадинської традиції китайською. Під його керівництвом та авторством відбувся перший повний переклад Аватамсака-сутри.

Їцзін, VII–VIII ст. н. е., народився у провінції Шаньдун у місті Цзінань в часи панування династії Тан. Його можна назвати справжнім взірцем більш академічного підходу до перекладу текстів із санскриту і палі на китайську. Головним його спадком стали записи про подорожі за межі Китаю, де основним його напрямком була Індія, а саме – буддистський університет Наланда, в якому навчались монахи і вчені зі всієї Азії. Крім того, він побував на Шрі-Ланці, в Шрївіджаї. Його підхід до роботи з вивчення інших країн носить історичний і культурологічний характер (розглядається життя, побут, багатогранна релігійна специфіка), а його життя є прекрасною ілюстрацією пілігримажу в контексті буддистського релігійного світогляду як феномену.

Ключовою постаттю китайського буддизму за всю історію пілігримажу є Кумараджива, або Цзюмолоши, IV–V ст. н. е. Народившись в королівстві

Кучі, де у віці 7 років прийняв чернецький постриг (в монастирі вважався вундеркіндом, через його феноменальну пам'ять), та деякий час проживши в Кашмірі, оселився в Чанані (одночасно із Даоанем і Чжу Фаєм). Його викладацька діяльність була спрямована на підготовку перекладачів із санскриту та палі на китайську, загальна кількість його учнів у період його перебування в Чанані налічувала близько 3 тисяч. Саме завдяки своїй діяльності і високому авторитету, яким Кумараджива користувався серед учнів, йому вдалося організувати учнів і перекласти близько 40 класичних текстів буддизму Махаяни.

Сюаньцзан, VII ст. н. е., що був вчителем Їцзіна, народився в Ченьлю за часів династії Тан. Як і Кумараджива, але не в один із ним час, свою перекладацьку та викладацьку діяльність вів активно у місті Чанань. Він став взірцем для нащадків: провівши 17 років в Індії, спромігся привезти близько 700 буддистських текстів на санскриті і палі та перевести загалом близько 1,5 тисячі творів на китайську [Кей: 2011]. У своєму видатному творі «Подорож в Західний край за часів Великої Тан» Сюаньцзан підводить підсумки своєї подорожі по Центральній Азії та Індії (629–645 pp., або за іншими даними – з 630 по 644 р.), детально фіксуючи свої спостереження, переплітаючи їх із буддистськими текстами, що дозволяє відносити його твір до прекрасного історичного та культурологічного документу. Саме на його прикладі можна побачити, як змінюється сприйняття буддизму від сліпого наслідування до рефлексії на устрій та традиції, спроби прояснення та пояснення історії та структури буддизму Індії – «першоджерела».

Таким чином, розглянувши життя головних представників пілігримажу та перекладачів китайського буддизму, що працювали з текстами Тгеравади і Махаяни, які безпосередньо пов'язані із бодгісаттвою Авалокітешварою, стає зрозумілим, що розповсюдження цього релігійного образу в культурах Східної Азії без них було б неможливим. Завдяки перекладам на доступну мову вчення «вийшло» зі стін монастирів, простий народ отримав до нього доступ, що в подальшому вилилось не тільки у поширення образу бодгісаттви Авалокітешвари, а й у виникнення локальних адаптацій та прояву «культовості» у сутності цього феномену [Васильев: 2000].

Не менш важливим є реалізація результатів поширення махаянських текстів у сакральній пластиці. Унікальним є не виключно формальний зв'язок сакральних текстів із сакральною пластикою, а й фактичний, а саме: розміщення відповідних сутр (частіше саме тої частини, що пов'язана із бодгісаттвою Авалокітешварою) у середині скульптур.

Сучасні технології аналізу скульптур дозволяють дізнатись про них нові деталі, що можуть суттєво та якісно вплинути на дослідження окремого феномену в межах конкретної культури. Так, на прикладі рентгенівського

знімку двох бодгісаттв: Дзізо або Дзідзо, що є відображенням бодгісаттви Кшітігарбгі, і Кванім, що є відображенням бодгісаттви Авалокітешвари (іл. 1), ми можемо заглянути всередину скульптури, не порушуючи її цілісність [Буддійські писання часів династії Корьо...]. Це скульптурна група (іл. 2), що є власністю корейського буддистського ордену Чоге, в центрі якої знаходиться Будда Амїтга, що є відображенням Амїтабгі. Вперше було знайдено сакральні тексти (Аватамсака-сутра і Нілакантха-дхаранї мантра) японською всередині скульптур періоду пізньої династії Корьо із унікальною іконографією та зображеннями, у чудовому стані.

Функції сакральної пластики країн Східної Азії не передбачають жодного втручання в структуру скульптури, окрім зовнішніх, незначних реставраційних робіт. У даному випадку скульптура Будди Амїтги була відкрита, і ми можемо розглянути сутри більш детально (іл. 3), але скульптури бодгісаттв Дзізо і Кванім орден Чоге відкривати не планує. Тому, саме завдяки можливостям сучасної науки вдалось зробити таке унікальне відкриття, що дозволяє нам побачити буквальний взаємозв'язок між сакральною пластикою і сакральними текстами.

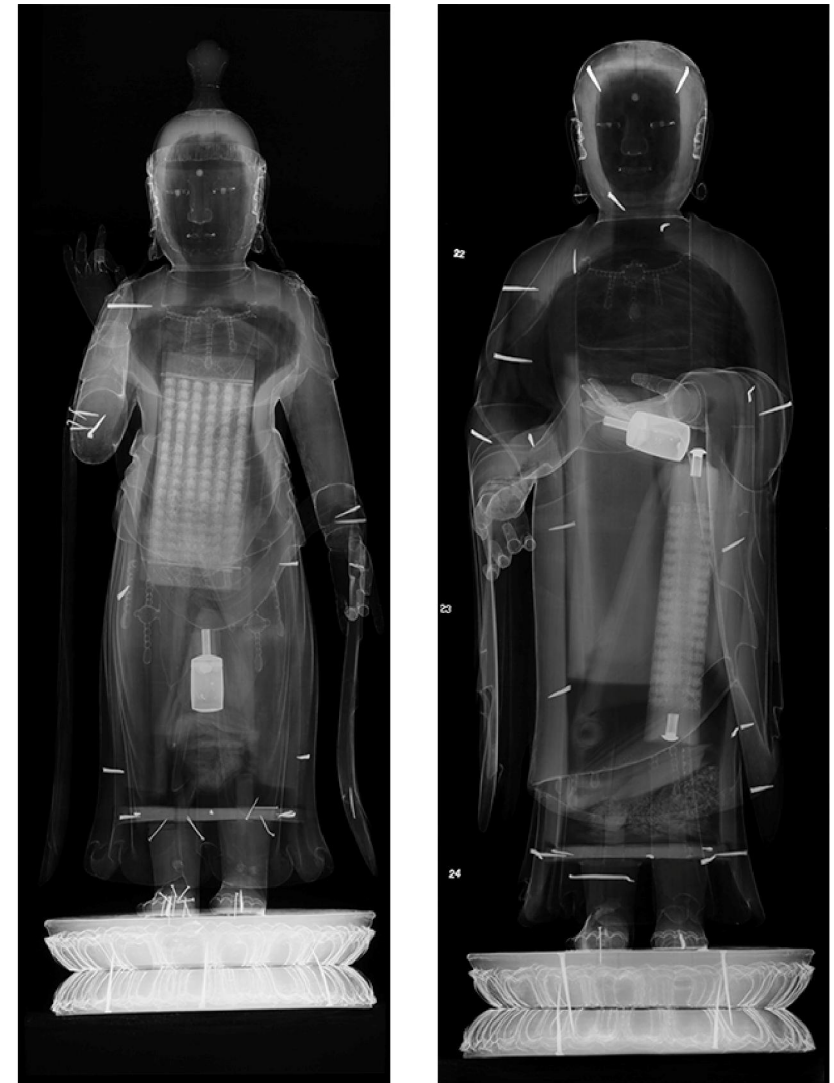
Список використаної літератури

- Васильев, Л. С. (2000) *История религий востока*, Москва: Книжный дом «Университет», 227 с.
- История Китая с древнейших времен до начала XXI века* (2014), отв. ред. О. Е. Непомнин, в 10 т., т. 3, Москва: Наука, Восточная литература, 991 с.
- Кей, Д. (2011) *История Индии*, Москва: АСТ; Астрель. 761 с.
- Conze, E. (1954) *Buddhist texts through the ages*, New York: Philosophical library, 322 p.
- Conze, E. (1968) *Thirty Years of Buddhist Studies*, Columbia S. C.: Uni. of S. Carolina Press, 274 p.
- Starr, F. (1918) *Korean Buddhism: history – condition – art (Three lectures)*, Boston: Marshall Jones Company, 109 p.
- Буддійські писання часів династії Корьо, знайдені в буддійській статуї 15 століття*. URL: <https://www.kocis.go.kr/koreanet/view.do?seq=8831> (дата звернення: 14.05.2021) [корейською мовою].

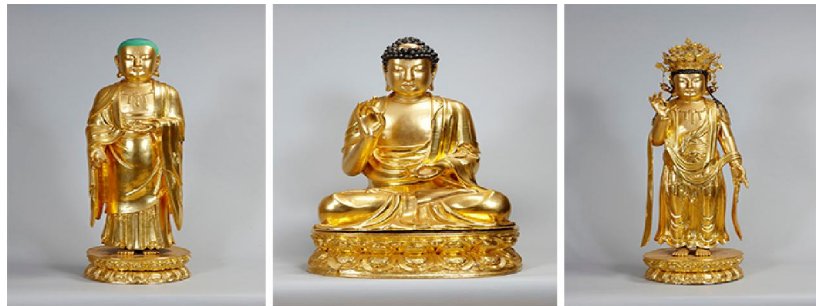
Кристина Золотарева

КАРТА СУТР: ПУТЬ БОДГІСАТТВИ АВАЛОКИТЕШВАРИ

Бодхисаттва Авалокитешвара является одной из важнейших фигур южного буддизма, образ которого пользуется огромной популярностью и в XXI в. Авалокитешвара олицетворяет именно те качества, которые

іл. 1. Рентгенівський знімок Дзізо босал і Кванім босал. Національні скарби та важливі культурні цінності національних музеїв (Японія)

ил. 2. Тріада Амітабги (Дзізо босал, Кванім босал).
Приблизно – період Корьо. Національні скарби та
важливі культурні цінності національних музеїв (Японія).

ил. 3. Сутри із Амітабги. Приблизно – період Корьо.
Національні скарби та важливі культурні цінності
національних музеїв (Японія).

находили отклик во всех социальных кругах и слоях населения на протяжении многих веков – универсальный символ доброты, сострадания, прощения и мира.

В этой статье мы проследили путь возникновения и распространения этого образа буддистского пантеона через анализ текстов-сутр, а именно – через их распространение в регионе (проповедниками, переводчиками, влиятельными деятелями своего времени). Для этого мы обратились к первым переводам сакральных текстов, связанных с бодхисаттвой Авалокитешварой, и к сакральной пластике, которая является отражением ключевых историко-культурных процессов.

Ключевые слова: бодхисаттва, Авалокитешвара, сутра, сакральная пластика, сакральные тексты, Восточная Азия, пилигримаж, Кумараджива, Гуаньинь, Каннон, Кваним.

Kristina Zolotarova

SUTRAMAP: THE WAY OF BODHISATTA AVALOKITESVARA

Bodhisattva Avalokitesvara is one of the most important figures of southern Buddhism, the image of which is very popular in the XXI century. Avalokitesvara embodies precisely those qualities that have found a response in all social circles and strata of the population for many centuries – a universal symbol of kindness, compassion, forgiveness and peace.

In this article, we traced the emergence and spread of this image of the Buddhist pantheon through the analysis of texts-sutras, namely – through their distribution in the region (preachers, translators, influential figures of their time). Within the scope of our work, it is important for us to follow the path of distribution of sacred texts by means of the pilgrims (readers, translators, and content writers) in East Asia. To do this, we turned to the very first translations of sacred texts related to the bodhisattva Avalokitesvara and to sacred sculpture, which is a reflection of key historical and cultural processes.

We can find clues about the bodhisattva Avalokitesvara in such sacred texts as: The Sutra of the White Lotus of the Supreme Law, the Saddharmapundarika Sutra, the Sutra of Unfinished Life, the Great Sukhavati Sutra, the Karanda Sutra, the Nilakantha Dharani, the Shurangama Sutra, the Sutra of the Heart of Accurate Wisdom, the Prajnaparamita Hridaya Sutra, the Avatamsaka Sutra. Today there are several examples of sutras preserved in their authentic form without transformation, but it should be noted that their number and state in which they have been preserved do not provide much room for research. However, these are historical monuments, from which “everything began”.

After examining the lives of the leading representatives of Pilgrimage and the translators of Chinese Buddhism who worked with the texts of the

Theravada and Mahayana, which are directly related to the bodhisattva Avalokitesvara, make it clear that the propagation of this religious image in the cultures of East Asia would not be possible without them. Thanks to the translations into accessible language the doctrine “came out” from the walls of the monasteries, the common people gained access to it, which in the future resulted not only in the spread of the image of bodhisattva Avalokitesvara, but also in the emergence of local adaptations and manifestation of “cultishness” in the essence of this phenomenon.

Keywords: *bodhisattva, Avalokitesvara, sutra, sacred sculpture, sacred texts, East Asia, pilgrimage, Kumarajiva, Guanyin, Kannon, Kwaneum.*

References

- Vasiliev, L. S. (2000) *Istoria relygiy Vostoka* [History of Eastern religions], Moskva, Knizhnyi dom “Universitet”, 227 p.
- Istoria Kytaiia s drevneishykh vremen do nachala XXI veka* (2014) [History of China from ancient times to the beginning of the XXI century], v 10 t., t. 3, otv. red. O. E. Nepomnin, Moskva, Nauka, Vostochnaia lyteratura, 991 p.
- Kei, D. (2011) *Ystoryia Yndyy* [History of India], Moskva, AST; Astrel, 761 p.
- Conze, E. (1954) *Buddhist texts through the ages*, New York, Philosophical library, 322 p.
- Conze, E. (1968) *Thirty Years of Buddhist Studies*, Columbia S. C., Un. of S. Carolina Press, 274 p.
- Starr, F. (1918) *Korean Buddhism: history – condition – art (Three lectures)*, Boston, Marshall Jones Company, 109 p.
- Buddhist writings of the hours of the Koryo dynasty, found in the Buddhist statue of the 15th century [in corean]*. Retrieved May 14, 2021 from <https://www.kocis.go.kr/koreanet/view.do?seq=8831>.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021

Стаття прийнята 10.05.2021